tokat ilmiyat dergisi

Tokat İlmiyat Dergisi | Tokat Journal of Ilmiyat
14/1 (Haziran | June 2026)
e-ISSN 2717-610X

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'e Yönelik Dil Odaklı Eleştirileri: Gayr-ı Munsarıf Örneği

Fakhr al-Dīn al-Jārbardī's Language-Based Criticisms of Ibn al- Ḥājib: The Case of Diptotes (Gayr-ı Munsarıf)

Sümeyye TURAN

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Arap Dili ve Belagatı
İstanbul | Türkiye
sumeyye.midi@gop.edu.tr
https://orcid.org/0000-0001-6914-2793
https://ror.org/02kswqa67

Halil İbrahim KAÇAR

Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi
Arap Dili ve Belagatı
İstanbul | Türkiye
hikacar@marmara.edu.tr
https://orcid.org/0000-0003-1645-3664
https://ror.org/02kswqa67

Makale Bilgisi
Makale Türü | Araştırma Makalesi
Geliş Tarihi | 18/ Ocak /2026
Kabul Tarihi | 25/ Haziran /2026
Yayın Tarihi | 30/Haziran/2026
Bir İç- İki Dış Hakem
Çift Taraflı Kör Hakemlik
Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Bu Makale iTenticate aracılığıyla taranmıştır.
Etik Bidirim | ilmiyat@gop.edu.tr
Lisans CC-BY-NC-ND 4.0

Article Information
Article Types | Research Article
Received | 18/ January /2026
Accepted | 25/ June /2026
Published | 30/ June /2026
One Internal- Two External Referees
Double-Blind Refereeing
Ethical principles were followed during the preparation of this study.
No conflict of interest declared.
This Article was scanned by iTenticate
Ethics Notice | ilmiyat@gop.edu.tr
Licence | CC-BY-NC-ND 4.0

Bu makale Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR'ın danışmanlığında hazırlanmakta olan *Fahruddîn el-Çârperdî'nin Nahiv Anlayışı ve Eleştirileri* adlı doktora tezinden üretilmiştir. Marmara Üniversitesi.

This article is derived from the doctoral dissertation *Fakhr al-Dīn al-Jārbardī's Understanding of Arabic Syntax and His Criticisms*, supervised by Prof. Dr. Halil İbrahim KAÇAR at Marmara University.

Atıf | Cite as:
Turan, Sümeyye - Kaçar, Halil İbrahim. "Fahruddîn el-Çârperdî'nin İbnu'l-Hâcib'e Yönelik Dil Odaklı Eleştirileri: Gayr-ı Munsarıf Örneği [Fakhr al-Dīn al-Jārbardī's Language-Focused Criticisms of Ibn al- Ḥājib: The Case of Diptotes (Ghair Munsarif)]". *Tokat İlmiyat Dergisi | Tokat Journal of Ilmiyat* 14/1 (Haziran | June 2026), 153-171.

https://doi.org/10.51450/ilmiyat.1866276

https://dergipark.org.tr/ilmiyat

Fakhr al-Dīn al-Jārbardī's Language-Based Criticisms of Ibn al- Ḥājib: The Case of Diptotes (Gayr-ı Munsarıf)

Abstract: Fakhr al-Dīn Ahmed al-Jārbardī (d. 746/1346), who wrote ten works on Arabic language and rhetoric, focused his studies in syntax on the works of Ibn al-Hajib. In this respect, Fakhr al-Dīn al-Jārbardī wrote a gloss titled *Hāshiyah ʿalā al-Īḍāḥ li Ibn al-Ḥājib ʿalā al-Mufaṣṣal* on Ibn al-Ḥājib's *al-Īḍāḥ*, which itself is a commentary on al-Zamakhsharī's *al-Mufaṣṣal*. In addition, Jārbardī, in his work *al-Shukūk ʿalā al-Ḥājibiyyah*, raised various objections to the definitions and rulings presented by Ibn al-Ḥājib in his book *al-Kāfiya*. In this work, rather than addressing all the topics in *al-Kāfiya*, he focused his criticism on specific issues. In these criticisms, he took into account the rules of logic, such as the requirement that a definition encompass all individual instances and exclude irrelevant elements (being comprehensive of all its particulars and exclusive of all others), as well as the universality of the judgment. In this article, the criticisms Jārbardī directed at Ibn al-Ḥājib are addressed, with particular focus on the issue of diptotes. In this context, these criticisms are examined under four headings: the definition of diptotes, the causes/reasons for diptote status, the grammatical rulings concerning diptote words, and the process of making a diptote word indefinite. Although there are nine causes of diptote status, Fakhr al-Dīn al-Jārbardī limits his criticism to the causes of ʿadl, qualification, plurality, and composition. For this reason, the article does not include those causes on which Jārbardī did not express an opinion. The article aims to identify the issues in which Fakhr al-Dīn al-Jārbardī considers Ibn al-Ḥājib to be mistaken, as well as those in which he supports him. In this way, the article seeks to highlight Jārbardī's competence and originality in the field of syntax. In addition, by examining Jārbardī's criticisms, the article aims to demonstrate that he was a linguist who approached the relationship between syntax and logic holistically.

Keywords: Arabic Language and Rhetoric, Syntax, Diptotes, Fakhr al-Dīn al-Jārbardī, Ibn al- Ḥājib.

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'e Yönelik Dil Odaklı Eleştirileri: Gayr-ı Munsarıf Örneği

Öz: Arap dili ve belâgatı alanında on eser yazmış olan Faḫruddîn Ahmed el-Çârperdî (ö. 746/1346) nahiv ilmindeki çalışmalarını özellikle İbnu'l-Ḥâcib'in kitapları üzerine yoğunlaştırmıştır. Bu doğrultuda Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in Zemahşerî'ye ait *el-Mufaṣṣal* üzerine yazdığı *el-Îzâh* şerhi üzerine *Hâşiye 'ale'l-Îzâh li İbni'l-Ḥâcib 'ale'l-Mufaṣṣal* isimli bir haşiye kaleme almıştır. Bununla birlikte Çârperdî, *eş-Şukûk 'ale'l-Ḥâcibiyye* eserinde İbnu'l-Ḥâcib'in *el-Kâfiye* kitabında yer verdiği tanım ve hükümlerle ilgili çeşitli itirazları dile getirmiştir. Söz konusu eserde *el-Kâfiye*'deki bütün konulardan ziyade belirli hususları eleştiriye tabi tutmuştur. Müellif bu eleştirilerde tanımın bütün fertleri kapsaması ve tanım dışı unsurları hariç bırakması (efradını câmi ve ağyarını mâni olması), hükmün genel geçer olması gibi mantık ilminin kurallarını göz önünde bulundurmuştur. Bu makalede gayr-ı munsarıf konusu özelinde Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'e yönelttiği eleştirilere yer verilmiştir. Bu bağlamda eleştiriler gayr-ı munsarıf tanımı, gayr-ı munsarıflık illetleri/sebepleri, gayr-ı munsarıf kelimelerin hükümleri ve gayr-ı munsarıf bir kelimenin nekra yapılması şeklinde dört başlık altında incelenmiştir. Esasen gayr-ı munsarıflık illetleri dokuz tane olmasına rağmen Faḫruddîn el-Çârperdî sadece 'adl, vasıf, cemi ve terkib illetleri hakkında eleştiri yapmaktadır. Bu sebeple makalede Çârperdî'nin fikir beyan etmediği illetlere yer verilmemiştir. Makalede Faḫruddîn el-Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'i hatalı bulduğu veya onu desteklediği konuların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Böylece Çârperdî'nin nahiv alanındaki yetkinliğini ve özgünlüğünü vurgulamak hedeflenmektedir. Ayrıca Çârperdî'nin eleştirilerini inceleyerek nahiv ve mantık ilişkisini bütüncül bir perspektif içerisinde ele alan bir dilbilimci olduğunu göstermek amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Arap Dili ve Belagatı, Nahiv, Gayr-ı Munsarıf, Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib.

Giriş

İslam medeniyetinde gramer çalışmalarını başlatan sebeplerden biri Kur'ân-ı Kerîm'in yanlış okunmasını engelleme gayretidir. Hz. Peygamber'in "تَفَقَّهُوا فِي الْعَرَبِيَّةِ وَأَعْرِبُوا الْقُرْآنَ (Arapçanın inceliklerini öğrenin, Kur'an'ı i'râb edin)"[1] şeklindeki yönlendirmesi gramer çalışmalarına önem verilmesine sebep olmuştur. Bu doğrultuda Kur'an'ı Kerim'i gramer hatalarından (lahn) korumak amacıyla Ebu'l-Esved ed-Düelî'nin (ö. 69/688) Kur'an-ı Kerim'i harekeleme faaliyeti nahiv ilminin temelini oluşturmaktadır. Hicrî I. yüzyılın ortalarında başlayan gramer çalışmaları, günümüze ulaşan en eski eser olan Sîbeveyhi'nin (ö. 180/796) *el-Kitâb*'ı ile sistematik bir hüviyet kazanmıştır. Söz konusu eserde Sîbeveyhi sarf ve nahiv konularını birlikte ele almış ve çokça örnek vererek eserini zenginleştirmiştir.[2] Sîbeveyhi'nin bıraktığı bu zengin malzemeyi Zemahşerî (ö. 538/1144) *el-Mufaṣṣal* eserinde düzenleyerek özetlemiştir. İbnu'l-Ḥâcib (ö. 646/1249) Zemahşerî'nin bütün olarak işlediği sarf ve nahiv konularını sınıflandırarak *eş-Şâfiye* ve *el-Kâfiye* adıyla müstakil eserler yazmıştır. Osmanlı medreselerinde uzun yıllar ders kitabı olarak okutulan *el-Kâfiye* üzerine başta bizzat müellif olmak üzere Raḍî el-Esterâbâdi (ö. 688/1289'dan sonra), İbn Cemâa (ö. 733/1333) ve Molla Câmî (ö. 898/1492) gibi pek çok alim

[1] İbn Ebî Şeybe, *el-Musannef* (Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1989), 6/116 (no: 29914).

[2] İsmail Durmuş, "Nahiv", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/302-303; Mehmet Şirin Çıkar, *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017), 34-40.

şerh yazmıştır. Bu şerh literatüründe dikkat çeken isimlerden biri Faḫruddîn Ahmed el-Çârperdî'dir (ö. 746/1346).[3]

Tefsir, kelam, fıkıh ve hadis gibi pek çok alanda eser veren Faḫruddîn el-Çârperdî, yirmi altı eserinden on tanesini Arap dili ve belagatına tahsis etmiştir. Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in (Zemahşerî'nin *el-Mufaṣṣal* eseri üzerine kaleme aldığı) *el-İzâh* şerhine *Hâşiye 'ale'l-İzâh li İbni'l-Ḥâcib 'ale'l-Mufaṣṣal* isimli bir haşiye yazmıştır. Buna ek olarak Çârperdî, Zemahşerî'nin *el-Keşşâf* tefsirini *Tetimmetü'l-Keşşâf* adıyla şerh etmiştir. Bu çalışmalar Çârperdî'nin Zemahşerî ve İbnu'l-Ḥâcib'in eserlerine verdiği ehemmiyeti açıkça göstermektedir. Ancak Çârperdî'nin özgünlüğünü yansıtan en önemli çalışması İbnu'l-Ḥâcib'in *el-Kâfiye* eserinde yer alan konuları mantık ilmi açısından tenkit ettiği *eş-Şükûk 'ale'l-Ḥâcibiyye* isimli kitabıdır.[4] Bu eser, Çârperdî'nin sadece bir şârih değil mantık ilmini temele alan bir eleştirmen olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Mevcut literatür içerisinde Çârperdî'nin gayr-ı munsarıf konusundaki görüşlerini inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir. Gayr-ı munsarıf konusunda yapılan modern araştırmalar arasında Zeynep Özkanlı'nın *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserine Göre Munsarıf ve Gayr-ı Munsarıf Konuları* adlı kitabı dikkat çekmektedir. Söz konusu eser, *el-Kitâb*'daki ilgili bahisleri sistemli bir tasnifle ele almakta ve klasik görüşleri güncel bir çerçevede değerlendirmektedir.[5] Aladdin Gültekin'in "Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıf", Mahmut Ateş'in "Kur'ân'da Gayr-ı Munsarıf İsimler", Ökkeş General'in "Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarıf" başlıklı yüksek lisans tezleri, Abdulkadir Kişmir'in "Gayr-ı Munsarıf İsimlerde Kıyasın Rolü" ve Aladdin Gültekin "Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarıf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları" isimli makaleleri gayr-ı munsarıf konusunu detaylı bir şekilde incelemekte ancak eleştirel bir nazarla ele almamaktadır.[6] Ayrıca bu çalışmalarda Faḫruddîn el-Çârperdî'nin görüşlerine ve eleştirilerine yer verilmemiştir. Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmak amacıyla Çârperdî'nin gayr-ı munsarıf konusundaki itirazlarını analiz etmeyi hedeflemektedir. Bu doğrultuda makale Raḍî el-Esterâbâdi, İbn Cemâa ve Molla Câmî gibi dilcilerin görüşlerine yer vererek Çârperdî'nin özgünlüğünü vurgulamayı amaçlamaktadır. Ayrıca bu makale, Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'in görüşlerine karşı sadece müstedil (itiraz eden) konumunda dile getirdiği eleştirileri inceleyerek Çârperdî ve İbnu'l-Ḥâcib arasındaki görüş farklılıklarını tespit edilmeyi amaçlamaktadır. Bununla birlikte Çârperdî'nin hem müstedil (itiraz eden) hem de mâni (itiraza cevap veren) konumunda yaptığı değerlendirmelerde İbnu'l-Ḥâcib'le fikir birliği sağladığı hususlara değinilecektir. Bu yöntemle Çârperdî ve İbnu'l-Ḥâcib arasındaki görüş farklılıklarının muhtelif bir nahiv ekolü oluşturacak derinliğe sahip olup olmadığı değerlendirilecektir.

1. Gayr-ı Munsarıf Tanımı

"Munsarıf" terimi, "döndürmek, çevirmek" anlamına gelen صَرَفَ fiilinden türemiş olup infi'âl babından ism-i fâildir. صرف عن şeklinde harf-i cer ile kullanıldığında ise "yüz çevirmek, uzak durmak" anlamına gelir.[7] Nahiv âlimleri, munsarıf ve gayr-ı munsarıf konusunu genellikle mu'rab isimler bağlamında ele almışlardır. Klasik nahiv literatüründe gayr-ı munsarıf kavramı farklı şekillerde tanımlanmıştır. Zemahşerî, gayr-ı munsarıfı "dokuz sebepten ikisini veya tekrar eden bir sebebi taşıyan isim" [8] olarak tarif ederken; İbnu'l-Ḥâcib bu tanımı

---

3 Hulusi Kılıç, "el-Kâfiye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/153.

4 Abdullah Bilin, *Çârperdî Bibliyografyası* (Ankara: İksad Yayınevi, 2020), 39-93.

5 Zeynep Özkanlı, *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserine Göre Munsarıf ve Gayr-ı Munsarıf Konuları* (Ankara: Gece Kitaplığı, 2020).

6 Aladdin Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıflar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996); Mahmut Ateş, *Kur'ân'da Gayr-ı Munsarıf İsimler* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Ökkeş General, Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıf (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013); Abdulkadir Kişmir, "Gayr-ı Munsarıf İsimlerde Kıyasın Rolü", *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2018), Aladdin Gültekin, "Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarıf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017).

7 Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâr Sâdır, ts.), "srf", 9/189; Hulusi Kılıç, "Sarf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 36/136.

8 Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal fî 'ilmi'l-'Arabiyye* (Amman: Dâru 'Ammâr li'n-Neşr ve't-Tevzî', 2004), 41.

"iki illet veya iki illet yerine geçen bir illeti içeren kelime" [9] şeklinde formüle etmiştir. Bu iki tanım arasındaki temel fark, Zemahşerî'nin "tekrar eden illet" ifadesinin İbnu'l-Ḥâcib tarafından "iki illet yerine geçen illet" kavramıyla açıklığa kavuşturulmasıdır. İbnu'l-Ḥâcib'in tanımı daha açık ve sistemli bulunduğu için İbn Hişâm ve Uşmûnî gibi sonraki nahivciler tarafından genellikle tercih edilmiştir.[10]

İbnu'l-Ḥâcib'in tanımında geçen iki illet yerine geçen unsurlar; cemi ve hem elif-i maksûre hem de elif-i memdûde türündeki te'nîs elifleridir. [11] İbnu'l-Ḥâcib, gayr-ı munsarıf konusunu muʿrab isimler bağlamında ele aldığı için غَيْرُ الْمُنْصَرِفِ مَا فِيهِ عِلَّتَانِ مِنْ تِسْعٍ أَوْ وَاحِدَةٌ مِنْهَا تَقُومُ مَقَامَهُمَا şeklindeki gayr-ı munsarıf tanımında yer alan مَا edatı "herhangi bir şey" anlamında değil "muʿrab isim" anlamındadır. [12]

Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk* adlı eserinde İbnu'l-Ḥâcib'in gayr-ı munsarıf tanımına yönelik iki temel itiraz ileri sürmektedir: [13]

I. İbnu'l-Ḥâcib gayr-ı munsarıf tanımında "iki illet içeren" ifadesini kullanmaktadır. Ancak gayr-ı munsarflığı gerektiren dokuz unsurdan iki tanesi bir arada bulunduğunda bir illet olabilmektedir. Bu sebeple dokuz unsurdan her biri müstakil olarak illet değildir. Dolayısıyla tanımda geçen "iki illet içeren" ifadesi hatalı görünmektedir.[14]

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in tanımının birinci itiraza karşı müdafaa edilebileceğini belirtmektedir. Çârperdî, her bir illetin—tam illet olmamakla birlikte—gayr-ı munsarıflık illetinin bir cüzünü temsil ettiğini ve bu sebeple mecazen "illet" olarak adlandırılabileceğini ifade eder. Ona göre bir unsurun illet olarak nitelenmesi için mutlaka tam illet olma zorunluluğu yoktur; illetin parçası olması da bu adlandırmayı mümkün kılar.[15] Raḍî el-Esterâbâdî de benzer şekilde, bu unsurların illet ve sebep olarak isimlendirilmesinin hakikî değil, mecazî olduğunu belirtir. Zira bir kelimeyi gayr-ı munsarıf kılan şey, illetlerin birlikte etkisidir; bu durum da onların her birinin tek başına tam illet olmadığını, iki illetin bir araya gelmesiyle yahut iki illet yerine geçen tek bir illetin bulunmasıyla "tam illet" niteliğinin oluştuğunu göstermektedir.[16]

II. İbnu'l-Ḥâcib'in tanımı, قَائِمَة ve سَلَاسِلا gibi gayr-ı munsarıf olmayan bazı kelimeleri kapsadığı için ağyarını mâni değildir. Zira قائمة kelimesinde iki illet (sıfat ve te'nîs), سَلَاسِلا kelimesinde ise iki illet yerine geçen tek bir illet (cemiyet) bulunmasına rağmen her iki kelime de sonlarındaki tenvin sebebiyle munsarıf görünmektedir.[17]

Çârperdî, bu itiraza yönelik değerlendirmesinde tanımda geçen "iki illet" ifadesinin, illetin kelime üzerinde zorunlu ve fiilî bir etki doğurması anlamında kullanıldığını belirtir. Dolayısıyla illetlerin yalnızca

---

[9] İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-nahv* (Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.), 12.

[10] İbn Hişâm, *Şerhu Katru'n-nedâ*, 309; Nûruddîn Alî b. Muhammed el-Uşmûnî, *Şerhu'l-Uşmûnî 'ala Elfiyye İbn Mâlik* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998), 1/72.

[11] İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'n-nahv*, 12.

[12] Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye* (İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015), 83. İbn Cemâa, İbnu'l-Ḥâcib'in "dokuz illet" ifadesi yerine "on illet" tabirinin kullanılmasının daha doğru olacağını belirtir; zira ona göre maksûr isimlerdeki ilhâk elifi de illetler arasında zikredilmelidir. Raḍî el-Esterâbâdî ise maksûr te'nîs elifine benzeyen ve özel isimlerin sonunda bulunan zâid elifin İbnu'l-Ḥâcib tarafından belirtilen dokuz illetin kapsamına dahil olduğunu belirtmektedir. bk. Bedreddîn İbn Cemâa, *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Ḥâcib*, thk. Muhammed Dâvûd (Kahire: Dâru'l-Menâr, ts.), 74; Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye* (Bingazi: Menşûrâtu Câmi'ati Kâryunûs, 1996), 1/105.

[13] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, nşr. Abdullah Bilin*, İbrahim el-Çarperdî ve Kitâbü'l-fükûk fî şerhi'ş-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 15; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, nşr. Abdullah Bilin*, İbrahim el-Çarperdî ve Kitâbü'l-fükûk fî şerhi'ş-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 93.

[14] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 15; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 93.

[15] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 15; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 95.

[16] Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/101.

[17] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 15; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 93.

bulunması yeterli olmayıp, bunların kelimenin irabında açık bir eser bırakması gerektiğini ifade eder.[18] Molla Câmî de aynı doğrultuda, iki illetin bir araya gelmesinin tek başına kelimeyi gayr-ı munsarıf kılmaya yetmediğini ve illetlerin etkisinin kelime üzerinde görünür olması gerektiğini düşünmektedir.[19]

Çârperdî, قَائِمَة ve سَلَاسِلا kelimelerinin İbnu'l-Ḥâcib'in tanımı için sorun oluşturmadığı yönünde açıklama yapılarak ikinci itirazın çürütülebileceğini belirtir. Çârperdî'ye göre bu durumda قائمة kelimesinde gerçekte yalnızca bir illet bulunduğu kabul edilir. Çünkü te'nîs illetinin gerçekleşebilmesi için kelimenin alem (özel isim) olması gerekir. Bu şart bulunmadığında meşrût da —yani te'nîs illeti— ortadan kalkar. Dolayısıyla قائمة kelimesi özel isim olmadığı için bu kelimede te'nîs illeti yoktur. Mezkûr kelimede yalnızca vasıf olma illeti vardır. Sadece bir illetin bulunması kelimenin gayr-ı munsarıf olması için yeterli değildir. Buna karşılık Çârperdî'ye göre سلاسلا kelimesi gayr-ı munsarıftır. Bu sebeple tanımın kapsamına girmesi herhangi bir sorun oluşturmaz. Kelimenin sonundaki tenvin, gayr-ı munsarıflık hükmünü ortadan kaldırmaz; zira tenvinin luzûmu (vacib oluşu) şart değildir. Gayr-ı munsarıf kelimeler izafet durumunda veya başlarına lâm-ı tarif geldiğinde tenvin ve kesra alabilirler. Bu nedenle سلاسلا kelimesinin tenvinli okunması gayr-ı munsarıflığa aykırı değildir. Aynı durum başka kelimeler için de söz konusu olabilir.[20] Faḫruddîn el-Çârperdî'ye göre dokuz illetin her birini hakikî anlamda "illet" olarak adlandırmak doğru değildir. Çünkü bu unsurlar, müstakil birer illet olmaktan ziyade illetin bir parçası konumundadırlar. Bu sebeple mecazen "illet" olarak isimlendirilebilirler. Bu bağlamda alemiyyetin bulunmaması gibi şartın ortadan kalktığı durumlar, bu mecazî kullanımla çelişmez. Ayrıca Çârperdî'ye göre bazı kelimeler zaruret, tenasüp/uyumluluk veya kelime içindeki sükûnun hafifliği gibi sebeplerle istisnaen munsarıf yapılabilir.[21] Bu duruma örnek olarak Çârperdî'nin oğlu İbrâhîm el-Çârperdî'nin (ö. 760/1359'dan sonra) zikrettiği beyit verilebilir:

أَعِدْ ذِكْرَ 'نُعْمَانٍ' لَنَا إِنَّ ذِكْرَهُ ✻ هُوَ الْمِسْكُ إِنْ كَرَّرْتَه يَتَضَوَّعُ

"Bize Numan'dan çokça bahset. Onu adını zikretmek

Misk gibidir. Tekrar ettiğinde etrafa güzel koku yayılır."[22]

Beyitte geçen نُعْمَان kelimesi alemiyyet ve elif-nûn sebebiyle gayr-ı munsarıf olmasına rağmen şiir zarureti sebebiyle munsarıf yapılmıştır.

Benzer şekilde Kurân-ı Kerîm'de geçen ﴿سَلَاسِلا﴾, ﴿قَوَارِيرًا﴾ ve ﴿قَوَارِيرَ مِنْ فِضَّةٍ﴾ ibareleri[23] (bu ifadeleri tenvinli okuyanlara göre[24]) tenasüp nedeniyle munsarıf yapılmaktadır. Ayrıca هِنْد ve دَعْد gibi özel isimlerin, orta harfteki sükûnun hafifliği sebebiyle tenvin aldıkları bilinmektedir.[25]

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'in tanımıyla ilgili dile getirdiği itirazların zayıf olduğu düşünülebilir. Ancak Çârperdî'nin tanımla ilgili akla gelebilecek bu itirazları çürüterek İbnu'l-Ḥâcib'i destekleyici nitelikte açıklama yapması ilmî açıdan kıymetlidir. Zira tanımın hatalı olduğunu düşündürecek hususları izah etmesi İbnu'l-Ḥâcib'in tanımını güçlendirmektedir.

---

18 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 15-16; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 95-96.

19 Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 83.

20 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 15; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 93.

21 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 15.

22 Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs* (Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 2001), "ḍv'a", 21/429.

23 Faḫruddîn el-Çârperdî سلاسلا kelimesinin sonrasındaki ifadelerle tenasüb sağlaması sebebiyle munsarıf olduğunu belirtmektedir. bk. Faḫruddîn el-Çârperdî, *Tetimmetü'l-Keşşâf*, thk. Ziyâüddîn el-Kaliş – Muhammed İmâd el-Nabulsî (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2024), 276.

24 Kıraat farklılıkları için bk. Ebûbekîr İbn Mücâhid, *es-Seb'a fi'l-kırâât* (Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1979), 664.

25 İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 94.

2. Gayr-ı Munsarıflık İlletleri

İbnu'l-Ḥâcib, gayr-ı munsarıflık illetleriyle ilgili olarak Enbârî'ye (ö. 577/1181) nispet edilen aşağıdaki beyitlere yer vermektedir:[26]

مَوَانِعُ الصَّرْفِ تِسْعٌ كُلَّمَا اجْتَمَعَتْ ✻ ثِنْتَانِ مِنْهَا فَمَا لِلصَّرْفِ تَصْوِيبُ

عَدْلٌ وَوَصْفٌ وَتَأْنِيثٌ وَمَعْرِفَة ✻ وَعُجْمَةٌ ثُمَّ جَمْعٌ ثُمَّ تَرْكِيبُ

وَالنُّونُ زَائِدَةً مِنْ قَبْلِهَا أَلِفُ ✻ وَوَزْنُ فِعْلٍ وَهَذَا القَوْلُ تَقْرِيبُ

"Sarfı engelleyenler dokuz tanedir. Bunlardan ikisi bir araya geldiğinde sarf için tasvîb/onay yoktur.

'Adl, vasf, müenneslik, marife, 'ucme (a'cemi olma) sonra cemi sonra terkîb

Öncesinde elif bulunan zâid haldeki nûn ve fiil veznidir. Bu söz takrîbtir. (Daha açık bir ifadeyle 'dokuz durumdan her biri illettir' sözü tahkîkî değil takrîbî/yaklaşık bir ifadedir.)"[27]

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin gayr-ı munsarıf konusundaki değerlendirmeleri dokuz illetin tamamını kapsayacak nitelikte değildir. Çünkü Çârperdî, bu unsurlardan sadece 'adl, vasıf, cemi ve terkib illetleri hakkında eleştiri yapmaktadır. Bu sebeple makalede illetler dört başlık altında ele alınmıştır. Çârperdî'nin özgün bir yaklaşım sergilemediği ve fikir beyan etmediği illetler makalenin kapsamına dahil edilmemiştir.

2.1. 'Adl İlleti

İbnu'l-Ḥâcib, 'adl[28] kavramını "ثَلَاث، مَثْلَث، أُخَر، جُمَع gibi kelimelerin tahkîken, عمر gibi kelimelerin takdîren aslî sigalarının dışına çıkmaları" olarak tanımlamaktadır.[29] Ayrıca İbnu'l-Ḥâcib *el-Kâfiye* şerhinde 'adlin iki çeşit olduğunu belirtmektedir. Birincisi muhakkak/gerçek 'adldir. İbnu'l-Ḥâcib'e göre bu türde kelimede 'adl gerçekleştiğine delalet eden bir delil bulunur ve bizatihi kelimeyi inceleyerek 'adlin gerçekleştiği sonucuna varılır.[30] Diğeri takdîrî/mukadder 'adldir. İbnu'l-Ḥâcib'e göre bu türde kelimenin gayr-ı munsarıf olması zaruretine binaen 'adl gerçekleştiği ifade edilir. Muhakkak 'adle örnek olan ثُلَاث ve مَثْلَث kelimelerinin aslı ثَلَاثَةً ثَلَاثَةً'dir. Bu kelimeler جَاءَ الْقَوْمُ ثَلَاثَةً ثَلَاثَةً cümlelerinde جَاءَ الْقَوْمُ ثَلَاثَ وَجَاءَ الْقَوْمُ مَثْلَثَ anlamındadır. Takdîrî 'adl bulunan kelimelerde 'adl gerçekleştiği hususunda delil olacak bir kıyas yoktur. Örneğin عُمَر ve زُفَر kelimelerinin Arapçada gayr-ı munsarıf olarak kullanılmaması durumunda bu kelimelerde 'adl gerçekleştiği sonucuna varılamazdı. Çünkü İbnu'l-Ḥâcib'e göre bu kelimelerin gayr-ı munsarıf olmaları hususunda alemiyyet illeti tek başına yeterli olmayıp "gayr-ı munsarıflıkta iki illet bulunmalıdır" kaidesinin bozulmaması için 'adl takdiri yapılmaktadır. 'Adl takdiri Arapların gayr-ı munsarıf olarak kullandığı özel isimlerde yapılmaktadır. Ancak munsarıf olarak kullanılan أُدَد gibi özel isimlerde 'adl takdiri yapılması mümkün değildir.[31]

---

[26] İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Kâfiye fî 'ilmi'l-i'râb*, thk. Cemâl 'Abdu'l-'Âtî (Riyad: Mektebetu Nezâr, 1997), 258.

[27] Ebu'l-Berakât el-Enbârî, *Esrâru'l-'Arabiyye* (Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Erkam, 1999), 222; Molla Câmî'nin beyitle ilgili açıklamaları için bk. Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 84-85.

[28] Molla Câmî'ye göre 'adl, meful için bina edilmiş bir mastardır ve ismin ma'dul olması anlamındadır. bk. Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 91.

[29] İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 12.

[30] İbnu'l-Ḥâcib "muhakkak 'adl" tanımında "bizatihi kendisine nazar etmek" ifadesini kullanmaktadır. Bu ifadeyle kelimenin kökeninin incelenmesini kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim kelimenin sadece başka bir ifadeden elde edilip edilmediği hususu ele alınır ve diğer unsurlar dikkate alınmaz. Burada kelimenin kökenine dair yapılan incelemenin iştikâktan farklı değerlendirilmesi gerekir. Nitekim iştikâk, bir kelimeden farklı manaya gelecek yeni kelime türetmektir. 'Adl konusunda ma'dul ve ma'dul anh aynı anlamdadır. bk. İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 264.

[31] İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 264, 275; General, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıf*, 75.

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in muhakkak 'adl için yaptığı tanımı eleştirmektedir. Çârperdî'ye göre bu tanım birden fazla anlama muhtemeldir. Çârperdî'ye göre İbnu'l-Ḥâcib'in muhakkak 'adl tanımındaki ifade, "başka bir şeye itibar etmeksizin yalnızca kelimenin kendisinin incelenmesi" anlamına alınırsa doğru değildir. Çünkü ثَلَاثَ، أُخَرَ، جُمَعَ kelimelerinde 'adlin gerçekleştiği sonucu, bizatihi kelimeler incelenerek elde edilmemiştir. Çârperdî, muhakkak 'adlde tümevarım yoluyla 'adliyyetine delalet edecek bir şekilde kelimenin incelenmesi kastedilirse bu durumda takdîrî 'adl ile aynı olacağını ifade etmektedir. Çünkü عُمَرَ ifadesinin bizatihi kendisi incelendiğinde bir illet bulunduğu için istikra/tümevarım bu ifadenin munsarıf olmasına delalet eder. Ancak 'adl takdiriyle gayr-ı munsarıf olur. Dolayısıyla muhakkak 'adlin gerçekleştiği tümevarım yoluyla elde edilirse takdîrî 'adl ile aralarında fark kalmaz. Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in zikredilenler dışında bir anlam kastediyorsa açıklama yapması gerektiğini belirtmektedir. Ancak Çârperdî, ثَلَاث kelimesinin iştikâkı, manasının tekrar etmesi ve hasr ifade etmesini dikkate almak gibi bir kelimenin arazlarına itibar edilmeksizin kendi manasının incelenmesi kastedilirse İbnu'l-Ḥâcib'in muhakkak 'adl tanımının doğru olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Çârperdî'ye göre hakîkî 'adl, bir ismin hangi asıldan geldiğini tayin edecek şekilde kıyasın (dilbilgisi kuralının) dışına çıkması şeklinde tanımlanabilir. Takdîrî olan bunun zıttıdır. Başka bir deyişle takdîrî 'adlde belirli bir asıl tayin etmekten ziyade icmâlî olarak kıyasın dışına çıkılmaktadır. Nitekim "ثَلَاث/üçer" ifadesi tümevarıma göre "ثَلَاثَةً ثَلَاثَةً/üç üç" ifadesiyle aynı anlamda olmalıdır. Ancak عُمَرَ böyle değildir ve bu kelimenin nakledildiği bir asıl yoktur.[32]

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin, İbnu'l-Ḥâcib'in muhakkak 'adl tanımına yönelttiği eleştirinin isabetli olduğu söylenebilir. Zira Çârperdî'nin de ifade ettiği üzere İbnu'l-Ḥâcib'in muhakkak 'adl tanımı muhtemel farklı anlamlar içermekte olup İbnu'l-Ḥâcib'in hangi anlamı kastettiği açık değildir. Bu sebeple Çârperdî'nin hakîkî ve takdîrî 'adl tanımlarının daha anlaşılır ve açık olduğu düşünülmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla diğer *el-Kâfiye* şerhlerinde İbnu'l-Ḥâcib'in muhakkak ve takdîrî 'adl tanımlarıyla ilgili eleştiriler bulunmamaktadır. Bu durum Çârperdî'nin açıklamalarının onun bu alandaki yetkinliğini ve özgünlüğünü yansıttığını göstermektedir.[33]

Faḫruddîn el-Çârperdî, gayr-ı munsarıf olan أُخَرَ kelimesinin aslı hakkında İbnu'l-Ḥâcib ve Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987) arasında geçen tartışmaya değinmektedir. Bu hususta Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in Ebû Alî el-Fârisî'ye verdiği cevabı eleştirmektedir. Mezkûr kelime, muhakkak 'adl ve sıfat illetlerine sahip olduğu için gayr-ı

---

[32] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 16-17; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 98-99; Kişmir, "Gayr-ı Munsarıf İsimlerde Kıyasın Rolü", 93-94.

[33] Bununla birlikte diğer şerhlerde İbnu'l-Ḥâcib'in "ثَلَاث، مَثْلَث، أُخَر، جُمَع gibi kelimelerin tahkîken, عمر gibi kelimelerin takdîren aslî sigalarının dışına çıkmaları" şeklindeki 'adl tanımı hakkında değerlendirmeler bulunmaktadır. Bu hususta Raḍî el-Esterâbâdî, 'adl için "bir ismin kalb, tahfîf, ilhâk ve bir mana için olmaksızın aslî sigasının dışına çıkarılmasıdır" şeklindeki tanımın daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Raḍî, İbnu'l-Ḥâcib'in tanımda geçen "خُرُوجه" yerine "إِخْرَاج" ifadesinin kullanılmasının 'adlin anlamına daha uygun olduğunu belirtmektedir. Çünkü اِسْم مَعْدُول ifadesi "kalıbı değiştirilmiş isim" anlamındadır. Buna ek olarak Molla Câmî, İbnu'l-Ḥâcib'in خُرُوجُه ifadesinin كَوْنُهُ مُخْرَجًا anlamında olduğunu belirtmektedir. Benzer şekilde İbn Cemâa "bir ismin semâî olarak veya muttarıd/genel geçer olmaksızın aslî sigasının dışına çıkmasıdır" şeklinde 'adl tanımı yapılmasının daha doğru olduğunu ifade etmektedir. Çünkü aslî siganın dışına çıkılması kıyasî ve semaî olmak üzere iki çeşittir. Raḍî el-Esterâbâdî ve İbn Cemâa, İbnu'l-Ḥâcib'in 'adl tanımının daha dakik olması ve 'adlin anlamını daha doğru bir şekilde yansıtması için bazı düzenlemeler yapılması gerektiğini belirtmektedir. Raḍî el-Esterâbâdî, خروج yerine إخراج ifadesinin kullanımının daha doğru olduğunu düşünmektedir. Molla Câmî'nin İbnu'l-Ḥâcib'in خروجه ifadesinin إخراج anlamında olduğunu açıklaması Raḍî'nin görüşünü destekler mahiyettedir. Raḍî'nin "kalb, tahfîf, ilhâk ve bir mana için olmaksızın" ve İbn Cemâa'nın "semâî olarak veya muttarıd/genel geçer olmaksızın" kayıtlarını eklemeleri 'adl tanımın bütün fertleri kapsaması ve başka unsurları dışarıda bırakması (efradını câmi ve ağyarını mâni olması) hususunda verilen önemi ve gayreti göstermektedir. bk. Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/113; Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-ziyâiyye*, 91; İbn Cemâa, *Şerhu'l-Kâfiye*, 75.

munsarıftır. Nitekim İbnu'l-Ḥâcib'e göre bu kelime, ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ اَيَّامٍ أُخَرَ﴾ âyetinde[34] gayr-ı munsarıf okunmaktadır. Ayrıca أُخَر ism-i tafdil olan آخَر kelimesinin[35] müennesi olan أُخْرَى'nın çoğuludur. İbnu'l-Ḥâcib'e göre ism-i tafdil olan kelimeler izafet ve مِنْ harf-i cerri bulunmadığında kıyasa göre elif-lâm ile birlikte kullanılmalıdır. Örneğin جاءني الأفْضَلُ والفُضْلَى والفُضَلُ ifadeleri doğrudur. Ancak جاءني أفْضَلُ وفُضْلَى وفُضَلُ kullanımı doğru değildir. أُخَر ifadesi izafetsiz ve مِنْ harf-i cerri olmaksızın kullanıldığında kıyasa uygun olarak elif-lâmlı gelmelidir. Elif-lâmsız gelmesi aslî sigasından çıktığını göstermektedir.[36]

İbnu'l-Ḥâcib ve Ebû Alî el-Fârisî أُخَر kelimesinin aslının marife veya nekra olması konusunda farklı düşünmektedir. Ebû Alî el-Fârisî'ye göre أخر kelimesinin marifeden ma'dul ('adl sonucu oluşmuş isim) olması doğru değildir. Başka bir ifadeyle أخر ifadesinin aslı, başında elif-lâm bulunan kelime değildir. Eğer başında elif-lâm bulunan bir kelimeden ma'dul olsaydı bu kelimenin marifelik bildirmesi gerekirdi. Ancak أخر'ın nekra olduğu icmâ ile sabittir.[37] İbnu'l-Ḥâcib, أخر kelimesinin başında elif-lâm bulunan bir kelimeden ma'dul olduğunu belirtmektedir. Ancak bu kelimenin marife olmadığını ifade etmektedir. Çünkü zamirler, ism-i işaretler, ism-i mevsuller, özel isimler, başında ال bulunanlar ve marifeye izafe edilmiş olanlar isimler marifedir. İbnu'l-Ḥâcib'e göre أخر kelimesi zamir, ism-i işaret veya ism-i mevsul değildir. Ayrıca bu kelimenin başında lafzen elif-lâm bulunmamaktadır ve de herhangi bir marifeye izafe edilmemiştir. İbnu'l-Ḥâcib'e göre bu durumda أخر kelimesinin marife olabilmesi için سحر gibi özel isim ya da أمس'de olduğu gibi elif-lâm kastedilerek kullanılması gerekir. Ancak İbnu'l-Ḥâcib أخر ifadesinin سحر ve أمس kelimelerinden farklı olduğunu vurgulayarak bu ihtimali ortadan kaldırmaktadır. İbnu'l-Ḥâcib'e göre أخر vasıf/sıfat olduğu için onunla alemiyyet kastedilemez. Çünkü vasıflık ve alemiyyet birbiriyle çeliştiği için aynı isimde bir arada bulunmaları imkansızdır. Böylece أخر ve سحر kelimelerinin farklı hükümlere sahip oldukları ortaya çıkmaktadır. Ayrıca أخر mu'rab bir kelimedir ve elif-lâm mebnî olmayı gerektirdiği için bu kelimede elif-lâm kastedilmesi mümkün değildir. Böylece أخر ifadesinin أمس kelimesinden farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla İbnu'l-Ḥâcib'e göre أُخَر ifadesinin başında elif-lâm bulunan bir kelimeden ma'dul olsa da marife olmaması gerekir.[38]

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in cevabının hatalı olduğunu düşünmektedir. Çünkü itiraz eden kimse, أخر ifadesinin başında elif-lâm bulunan kelimeden menkul olması durumunda bu kelimeyle marife kastedileceğini belirtmektedir. Ancak أخر marifelik ifade etmediği için bu kelimenin menkul olmadığını iddia

---

34 el-Bakara 2/184.

35 İbn Cemâa'ya göre آخر ism-i tafdil değildir, ism-i tafdile benzemektedir. Çünkü ism-i tafdil ortaklık gerektirir. bk. İbn Cemâa, *Şerhu'l-Kâfiye*, 76.

36 İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 268-269.

37 Ebû Ali el-Fârisî, *el-Mesâilu'l-mensûra* (b.y.: Dâr 'Ammâr li'n-neşr ve't-tevzî', 2004), 290-291.

38 İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 1/269-270. Bu konuda Raḍî el-Esterâbâdî, Ebû Ali el-Fârisî'nin itirazına أخر kelimesinin lafzen ve manen başında elif-lâm bulunan kelimeden ma'dul olduğu (marifeden nekraya 'udûl edildiği) şeklinde cevap verilebileceğini belirtmektedir. Raḍî, ma'dul ve ma'dul anhın marifelik ve nekralık hususunda farklılık göstermesinin mümkün olmadığı düşüncesinin dayanağını sorgulayarak bu yaklaşımı kabul etmemektedir. Çünkü elif-lâmlı kelimeden ma'dul bir isimde lâm-ı tarifin anlamının bulunması zorunlu olsaydı سحر kelimesinin mebni olması gerekirdi. Ancak سحر kelimesi elif-lâmlı kelimeden ma'dul olduğu için değil, alemlik sebebiyle marifedir. İbn Cemâa, أُخَر ifadesinin başında elif-lâm bulunan kelimeden ma'dul olmasının mümkün olduğunu ifade etmektedir. Çünkü kıyasa göre فُعْلَى kalıbının çoğulu elif-lâmlı kullanılır. Bu hususta ﴿لِإِحْدَى الْكُبَرِ﴾ayetinde الْكُبَرِ kelimesinin elif-lâmlı kullanılması örnek gösterilebilir. Raḍî ve İbn Cemâa bu konuda İbnu'l-Ḥâcib'in görüşünü desteklediklerini halde bu görüşün doğruluğunu ispat edecek farklı açıklamalar yapmaktadır. Aynı düşünceyi benimsemesine rağmen görüşlerini farklı temellere dayandırarak açıklama yapmaları dilcilerin farklı bakış açılarına sahip olduğunu göstermektedir. bk. Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/117; İbn Cemâa, *Şerhu'l-Kâfiye*, 76.

etmektedir. Çârperdî bu konuda lâzımın nefyedilmesi (أخر kelimesinin nekralığı) hususunda tartışma olmadığını belirtmektedir. İbnu'l-Ḥâcib'in zikrettikleri delilin aslı veya bir mukaddimesi hususunda muaraza/muhalefet değildir. Bilakis İbnu'l-Ḥâcib'in cevabının birinci kısmı, delilsiz bir iddiadır. İddiasının son kısmı Ebû Alî el-Fârisî'nin delilinin mukaddimesinin açıklamasıdır ve bu şartlı önermenin tâlîsinin olumsuzlanmasıdır. İbnu'l-Ḥâcib bunu açıklamayı ihmal etmiştir. Nitekim "başında elif-lâm bulunan kelimeden ma'dul olsaydı marife olurdu fakat marife değildir" diyerek mezkûr mulâzemeti[39]/gerekliliği أمس ve سحر kelimelerine kıyasla açıklamıştır. Ancak Çârperdî'ye göre İbnu'l-Ḥâcib أخر kelimesinin başında elif-lâm bulunan bir kelimeden ma'dul olmasını izah etmemiştir. Bu sebeple Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in Ebû Alî el-Fârisî'ye verdiği cevabı yeterli bulmamaktadır.[40]

Bu konuda Faḫruddîn el-Çârperdî *eş-Şukûk* isimli eserinde İbnu'l-Ḥâcib'in cevabının doğruluğuna işaret eden iki iddiaya yer vermektedir. Birinci iddiaya göre İbnu'l-Ḥâcib mulâzemet olmamasını delil getirmektedir. Nitekim başında elif-lâm olan kelimeden ma'dul olmak ve marifelik arasında mulâzemet bulunsaydı أخر kelimesinin marife olması gerekirdi. Ancak أخر marife değildir. Dolayısıyla elif-lâmlı kelimeden ma'dul olmak ve marifelik arasında mulâzemet yoktur. Lâzımın nefyedilmesi (أخر kelimesinin marife olmaması) أخر kelimesinin nekraya sıfat olabilmesi sebebiyledir. İkinci iddiaya göre bu konuda Ebû Ali el-Fârisî mulâzemeti delil getirmektedir. Başka bir deyişle Ebû Ali el-Fârisî başında elif-lâm olan kelimeden ma'dul olmanın marifeliği gerektirdiğini ifade etmektedir. İddiaya göre mulâzemet, أمس، سحر، أخر kelimeleri arasında fark olduğunu kabul etmemektir. İbnu'l-Ḥâcib أمس، سحر، أخر kelimeleri arasındaki farkı açıklayarak Ebû Ali el-Fârisî'nin delilini ortadan kaldırmayı amaçlamaktadır. Ancak Faḫruddîn el-Çârperdî أخر kelimesinin nekralığının mulâzamet olmadığına delalet etmediğini ifade etmektedir. Çünkü أخر başında elif-lâm bulunan kelimeden ma'dul olmadığı için marife olmayabilir. Başka bir deyişle melzûmun bulunmaması mümkündür. أخر kelimesi mulâzemet bulunmasıyla birlikte آخر منه ifadesinden ma'dul olabilir. Ayrıca Çârperdî'ye göre أمس، سحر، أخر kelimeleri arasında farklılık olması, ma'dul ve ma'dul 'anh ile aynı şeyin kastedilmesine ve mulâzemete engel değildir.[41]

2.2. Vasıf İlleti

İbnu'l-Ḥâcib'in belirttiğine göre gayr-ı munsarıflıkta vasfın şartı, asılda sıfat olarak vaz' edilmesidir. Ayrıca galebet[42] (isim olma durumu galip gelip vasıflığın ortadan kalkması) bu illete zarar vermez. Örneğin yılan anlamında kullanılan أَسْوَد ve أَرْقَم kelimeleri asılda sıfat olarak vaz' edilmiştir. Bu ifadelerin gayr-ı munsarıflık sebepleri fiil vezni ve aslî sıfat olmalarıdır. Bu kelimeler galebet yoluyla vasıf/sıfat olmaktan çıkıp isim olarak kullanılsalar bile gayr-ı munsarıf kalırlar. İbnu'l-Ḥâcib aslen sıfat olmadığı halde sıfat olarak kullanılan bir ismin vasıflığına itibar edilmediğini belirtmektedir. Bu konuda مَرَرْتُ بِنِسْوَةٍ أَرْبَعٍ cümlesinde أَرْبَع kelimesinin munsarıf olmasını delil getirmektedir. Nitekim أربع fiil vezninde bir sıfat olmasına rağmen asıl vaz'da vasıf değil sayı ismi olması sebebiyle (sıfat anlamı ârızî olduğu için) munsarıftır.[43]

---

[39] Mulâzemet, şart ve sonuç arasındaki zorunlu ilişkidir. Başka bir ifadeyle melzûmun lâzımı gerektirmesidir. Bu konuda melzûm, أخر ifadesinin başında elif-lâm bulunan kelimeden ma'dul olmasıdır. Lâzım, أخر ifadesinin marife olmasıdır.

[40] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 17; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 100.

[41] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 17, İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 101-102.

[42] Bir lafzın asılda pek çok şey için âm/genel olarak vaz' edilip sonrasında çokça kullanılması ve bu kullanımın karineye ihtiyaç duymayacak şekilde meşhur olması sebebiyle vaz' edildiği şeylerden birine özgü olmasına الغلبة/galebet denir. Örneğin أسود kelimesinin siyah renkte olan her şey için genel olarak vaz' edildikten sonra siyah yılan için çokça kullanılması ve karineye ihtiyaç duymayacak şekilde bu anlama delalet etmektedir. bk. Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/127-128.

[43] İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 12; İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 1/277-278; Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 98-99.

İbnu'l-Ḥâcib, مَرَرْتُ بِنِسْوَةٍ أَرْبَعٍ cümlesinde ârizî vasfa itibar edilmediğini düşünmektedir. Nitekim bu cümlede أَرْبَع kelimesi munsarıftır ancak ârizî vasfa itibar edilseydi gayr-ı munsarıf olurdu. Bu ifadelerle ilgili yapılan bir itiraza göre örnek cümleye dayanarak hüküm vermek, iddiayı ispat etmez. Başka bir ifadeyle مَرَرْتُ بِنِسْوَةٍ أَرْبَعٍ örneğine tutunarak ârizî vasfa itibar edilmeyeceğini iddia etmek batıldır. Çünkü bu durum, (şartın ortadan kalkması sebebiyle) fiil veznine itibar etmemek mümkün olduğu için ârizî vasfa itibar etmemeye delalet etmez. Dolayısıyla gayr-ı munsarıf olmamakla birlikte vasfa itibar edilip diğer sebep olan fiil veznine itibar edilmemesi mümkündür. Nitekim fiil veznine itibar etmenin şartı tâ harfini kabul etmemesidir. أربع kelimesi tâ harfini kabul ettiği için munsarıftır. Raḍî el-Esterâbâdî zikredilenler sebebiyle gayr-ı munsarıflıkta ârızî vasfa itibar edilmediği hususunda İbnu'l-Ḥâcib'in ifadelerinin kesin bir delil olmadığını belirtmektedir. Bu hususta Ebu Ali el-Fârisî Arapların جَمَلٌ يَعْمَل ve نَاقَةٌ يَعْمَلَةٌ sözleriyle ilgili olarak يعمل kelimesinin fiil vezninde bir sıfat olmasına rağmen tâ harfini kabul ettiği için munsarıf olduğunu ifade etmektedir.[44]

İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-Vâfiye* isimli eserinde Ebu Ali el-Fârisî'nin itirazına cevap vermektedir. İbnu'l-Ḥâcib, أربع ve يعمل ifadelerinin asılda sıfat olmadığını belirtmektedir. يعمل ifadesinde kıyasa uygun olarak müenneslik tâsını kabul etme şartı dikkate alınmış ancak أربع kelimesinde bu şarta itibar edilmemiştir. Çünkü أربع kelimesindeki tâ harfi müzekkerlik tâsıdır. Faḫruddîn el-Çârperdî, 'bir kelimede fiil vezni illetine itibar etmenin şartı, kelimenin müenneslik tâsını kabul etmemesidir' düşüncesinin zayıf olduğunu ifade etmektedir. Çünkü müzekkerlik tâsı, müenneslik tâsında olduğu gibi fiil veznini bozar. Dolayısıyla müenneslik için olması şartı ilga edilmiş olur. Faḫruddîn el-Çârperdî'nin oğlu İbrâhîm el-Çârperdî bu konuyla ilgili bir itiraz zikretmektedir. Bu itiraza göre gayr-ı munsarıflık konusunda ârızî vasfa itibar edilirse أربع kelimesinin gayr-ı munsarıf ve ârızî vasfa itibar edilmezse ثلاث kelimesinin munsarıf olması gerektiği iddia edilmektedir. Çünkü ثلاث kelimesinin أربع gibi sayı için vaz' edilmesi aslî vasfa aykırıdır. Dolayısıyla ثلاث ile أربع aynı hükümde (munsarıf) olmalıdır. İbrâhîm el-Çârperdî ârızî vasfa itibar edilmediğini ve ثلاث kelimesi için zikredilen durumun gerekli olmadığını belirterek mezkûr itiraza cevap vermektedir. Çünkü ثلاث kelimesindeki vasıf aslîdir. Nitekim hasr ve tekrar için vaz' edilmiş olması vasfı gerektirmektedir. Dolayısıyla ثلاث kelimesindeki vasıf özelliği bu kelimeden ayrılmamaktadır. Ancak أربع kelimesi sadece sayı için vaz' edilmesi sebebiyle vasıf özelliği bu kelimeden ayrılmaktadır.[45]

Faḫruddîn el-Çârperdî vasıf illetiyle ilgili bir soruya yer vermektedir: Başında نأيت harflerinden biri bulunan ve tâ harfini kabul eden vezinler (أربع ve يعمل gibi), tâ harfi bulunmadığı durumda özel isim yapılırsa munsarıf mı gayr-ı munsarıf mı olur? Faḫruddîn el-Çârperdî, zikredilen şartlara sahip kelimenin kıyasa göre alemiyyet ve fiil vezni sebebiyle gayr-ı munsarıf olacağını belirterek mezkûr soruya cevap vermektedir. Zikredilen kalıptaki kelime özel isim yapıldığında tâ harfini alması sebebiyle fiil veznine itibar edilmez. Çünkü özel isimlerde değişiklik olmamaktadır. Faḫruddîn el-Çârperdî'nin oğlu İbrâhîm el-Çârperdî başında نأيت harflerinden biri bulunan vezinler, sonlarında tâ harfi bulunduğu durumda özel isim yapılırsa kıyasa göre alemiyyet ve te'nis sebebiyle gayr-ı munsarıf olacağını belirtmektedir. Aynı şekilde سكران kelimesi özel isim yapıldığında alemiyyet ve elif-nûn sebebiyle gayr-ı munsarıf olacağını ifade etmektedir. İbrâhîm el-Çârperdî bu sorunun muhtevasıyla ilgili olarak İbnu'l-Ḥâcib'in eserlerinde herhangi bir bilgi yer almadığını belirtmektedir.[46]

---

44 İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-Vâfiye fî nazmu'l-Kâfiye*, thk. Mûsâ Binây el-Alîlî (Necef: Matbaatu'l-Ârâb, 1980), 151-152; Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerhu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/127; Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 18; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 104-105.

45 İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-Vâfiye*, 151-152; Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 18; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 104-105.

46 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 19; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 106.

2.3. Cemilik İlleti

İbnu'l-Ḥâcib cemiliğin, iki illet yerine geçen bir illet olduğunu belirtmektedir. Ayrıca cemiliğin iki illet yerine geçmesinin şartını (مساجد ve مصابيح kelimelerinde olduğu gibi) sonunda hâ[47] harfi bulunmadan munteha'l-cumû' sigasında[48] olması şeklinde açıklamaktadır. İbnu'l-Ḥâcib'e göre bu sigada olan kelime, tahkiken veya takdiren sanki iki kere çoğul yapılmış gibidir. Bu sebeple cemi illeti, gayr-ı munsarıflıkta iki illet yerine geçen bir illet olarak kabul edilmektedir. Örneğin أَكَالِب kelimesi أَكْلُب'un, أَكْلُب da كَلْب'in çoğuludur. أَفَاضِل kelimesi أكالب ile aynı sigada olduğu için takdiren onun gibi kabul edilmiştir. İbnu'l-Ḥâcib cemi illetinin "kelimenin sonunda hâ harfi bulunmadan munteha'l-cumû' sigasında olması" şeklinde açıklanmasının, nahivcilerin çoğunluğunun benimsediği "Gayr-ı munsarıflık illeti olan cemi müfretlerde benzeri olmayan bir çoğuldur." görüşünden daha isabetli olduğunu belirtmektedir. Çünkü İbnu'l-Ḥâcib'e göre nahivcilerin çoğunluğunun görüşü, أَفْلُس gibi kelimelerin أَفْعُل kalıbı müfrette benzeri olmayan bir çoğul olduğu için gayr-ı munsarıf olmalarını gerektirir. Halbuki bu kelimeler munsarıftır. Bu sebeple İbnu'l-Ḥâcib, "gayr-ı munsarıflık illeti olan cemi müfretlerde benzeri olmayan bir çoğuldur" şeklindeki cemi tanımının çelişkili olduğunu belirtmektedir.[49]

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in ifadeleriyle ilgili bir itirazı dile getirmektedir. Bu itiraza göre İbnu'l-Ḥâcib'in "munteha'l-cumû' sigası" ifadesiyle çoğul yapılamayan cemi kastedilirse tanımda 2 yönden çelişkili durum oluşur. Birinci olarak İbnu'l-Ḥâcib'in tanımı ile فُعَلٍ ve فُعَّلٍ gibi çoğul yapılamayan cemi sigaları arasında çelişki oluşur. Çünkü İbnu'l-Ḥâcib'in ifadelerine göre فُعَلٍ (غُرَف gibi) ve فُعَّلٍ (سُجَّد gibi) sigaları munteha'l-cumû' sigasında olduğu için gayr-ı munsarıf olmaları gerekir. Ancak bu kalıplar munsarıftır. İkinci olarak tanımla مَفَاعِل ve مَفَاعِيل vezinleri arasında çelişkili durum oluşur. Çünkü İbnu'l-Ḥâcib'in ifadelerine göre bu vezinlerin, مَسَاجِدَات ve مَصَابِيحَات şeklinde çoğul yapılabildiği için munsarıf olması gerekir. Ancak bunlar gayr-ı munsarıftır. Eğer "munteha'l-cumû' sigası" ile tahkiken veya takdiren çoğulun çoğulunun son bulduğu siga (başka bir ifadeyle cemi yapılmış çoğulun yeniden çoğul yapılamaması) kastedilirse bu anlam doğru değildir. Çünkü munteha'l-cumû' sigalarından biri olan مَفَاعِيل kalıbı, tekrar çoğul yapılabilir.[50]

Faḫruddîn el-Çârperdî, itirazla ilgili değerlendirme yapmaktadır. Çârperdî, "munteha'l-cumû' sigası" kavramı ile çoğulun cem-i teksir olarak son bulduğu siga kastedildiğini belirtmektedir. Daha açık bir ifadeyle Çârperdî'ye göre "munteha'l-cumû' sigası", bir cemi sigasının sonrasında cem-i teksir yapılamaması anlamındadır. Nitekim Çârperdî'ye göre فُعَلٍ ve فُعَّلٍ sigalarında gelen müfred kelime, sonrasında cem-i teksir yapılamaz. Ancak مَفَاعِل ve مَفَاعِيل vezinlerinde gelen kelimeler, sonrasında cem-i sâlim yapılabilir. Dolayısıyla Çârperdî'ye göre itirazda zikredilenler tanıma dahil değildir. Bu sebeple Çârperdî mezkûr itirazı zayıf bulmaktadır.[51]

---

47 Müenneslik tâsı vakıf halinde hâ/هاء harfine dönüşmektedir. İbnu'l-Ḥâcib burada müenneslik tâsını kastetmektedir. فارهة kelimesinin çoğulu olan فَوَارِه ifadesinde olduğu gibi kelimenin aslında yer alan hâ harfini kastetmemektedir. bk. Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 107.

48 Munteha'l-cumû' sigaları için bk. Gültekin, "Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarıf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları", 210.

49 İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 13; İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 1/291.

50 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 19; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 106.

51 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 19; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 106-107. Bu konuda Raḍî el-Esterâbâdî, Faḫruddîn el-Çârperdî'yi destekler nitelikte açıklama yapmaktadır. Raḍî, munteha'l-cumû' sigasını "Çoğul bir ismin cem-i teksir yapılması ve sonrasında cem-i teksir yapılamamasıdır. Ancak cem-i sâlim olarak çoğul yapılabilmesidir." şeklinde izah etmektedir. Raḍî, bu hususta Hz. Peygamber'in "إِنَّكُنَّ صَوَاحِبَاتُ يُوسُفَ" hadis-i şerifini örnek vermektedir. bk. Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/145-146; Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *Cem'u'l-cevâmi'* (Kahire: el-Ezheru'ş-Şerîf, 2005), 14/660. Molla Câmî, sigayı değiştirecek cem-i teksir sona erdiği ve cem-i sâlim yapılmasının sigayı değiştirmediği için "munteha'l-cumû' sigası" şeklinde isimlendirildiğini belirtmektedir. Bu konuda Faḫruddîn el-Çârperdî'yle aynı düşünceye sahip olan İbn Cemâa, İbnu'l-Ḥâcib'in "cemiliğin şartı munteha'l-cumû' sigasında olmasıdır"

Çârperdî'nin açıklamalarının daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira İbnu'l-Ḥâcib'in ifadeleri muhtemel itirazlara sebep olacak ölçüde kapalıdır. Buna karşılık Çârperdî'nin "bir cemi sigasının sonrasında cem-i teksir yapılamaması" şeklindeki izahı "munteha'l-cumû' sigası" kavramının anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve itirazda zikredilen farklı ihtimalleri ortadan kaldırmaktadır.

2.4. Terkib İlleti

İbnu'l-Ḥâcib'in belirttiğine göre gayr-ı munsarıflıkta terkibin şartı özel isim olması, izafet ve isnad olmamasıdır. Örneğin بَعْلَبَكَّ kelimesi terkib ve özel isim illetlerini içerdiği için gayr-ı munsarıftır. Ancak tanımda geçen "izafet olmaması" kaydı غُلَامُ زَيْدٍ gibi ifadeleri tanımın dışında bırakmaktadır. Çünkü gayr-ı munsarıf kelime, izafetle munsarıf hükmüne dahil olmaktadır. Ayrıca tanımda yer alan "isnad olmaması" kaydı تَأَبَّطَ شَرًّا gibi ifadeleri dışarıda bırakmaktadır. Çünkü تَأَبَّطَ شَرًّا ifadesi i'râb almamaktadır. Halbuki gayr-ı munsarıf ifadeler, i'râb alan kelimelerdendir.[52]

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in terkible ilgili açıklamalarının hatalı olduğu yönünde itiraz etmektedir. Çünkü Çârperdî'ye göre İbnu'l-Ḥâcib'in açıklamaları özel isim olan خَمْسَةَ عَشَرَ, سِيبَوَيْهِ ve نَفْطَوَيْهِ ifadelerinin gayr-ı munsarıf olmasını gerektirmektedir. Ancak bu kelimeler, izafet ve isnad bulunmaksızın terkib ve alemiyyet illetlerine sahip olmaları sebebiyle tanımın kapsamına girmesine rağmen gayr-ı munsarıf değil mebnîdirler. Ayrıca İbnu'l-Ḥâcib, خَمْسَةَ عَشَرَ ifadesinin esah olan görüşe göre mebnî olduğunu belirtmektedir. İbnu'l-Ḥâcib, خَمْسَةَ عَشَرَ ifadesinin alem olmadan önce mebnî olduğu ve bir varlık için özel isim olarak kullanıldıktan sonra da mebnîliğini korumaya devam ettiği hususunda açıklama yapmaktadır. Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in mebnîlik konusunda خَمْسَةَ عَشَرَ ifadesiyle ilgili yaptığı açıklamaların yetersizliğini ve terkibte zikrettiği şartların mezkûr ifadeyi tanımın dışında bırakacak kadar kapsamlı olmadığını vurgulamaktadır.[53]

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in ifadelerinde "isnad olmaması" kaydı bulunmasaydı mezkûr itiraza gayr-ı munsarıfın, mu'rabın kısımlarından biri olduğunu belirterek cevap vermenin uygun olacağını belirtmektedir. Bu durumda karinenin bulunması terkib ile kastedilenin mu'rab olan terkibler olduğunu gösterirdi ve خَمْسَةَ عَشَرَ, سِيبَوَيْهِ ve نَفْطَوَيْهِ kelimeleri tanımın dışında kalırdı. Ancak "ولا إسناد/isnad olmaması" kaydı maksadın mu'rabtan daha genel olduğunu göstermektedir. Çünkü terkib-i isnâdî mebnîdir. Bu sebeple İbnu'l-Ḥâcib karineyle yetinmeyip "isnad olmaması" kaydını zikretmektedir. Bu durumda "بَعْلَبَكَّ gibi" ifadesini, tanımın tamamlayıcı unsuru kabul etmek gerekir. Dolayısıyla Çârperdî'ye göre İbnu'l-Ḥâcib'in ifadeleri "gayr-ı munsarıflıkta terkibin şartı alemiyyettir, ayrıca izafet ve isnad bulunmaması ve بَعْلَبَكَّ gibi olmasıdır" şeklinde

---

yerine "cemiliğin şartı müntehâ cumû'i't-teksîr sigasında olmasıdır" ifadesini kullanmasının daha doğru olacağını belirtmektedir. Nitekim أيامن kelimesi أيامنون şeklinde ve صواحب ifadesi صواحبات olarak çoğul yapılmaktadır. İbn Cemâa, bu konuda İbnu'l-Ḥâcib'in أيامن ve صواحب örneklerini zikretmesinin yeterli olabileceğini belirtmektedir. Ancak İbnu'l-Ḥâcib'in cemiliğin gayr-ı munsarıflık illetine işaret etmek amacıyla مساجدات ve مصابيحات örneklerine yer verdiğini ifade etmektedir. Çünkü kıyasa göre bütün cemi kalıpları gayr-ı munsarıf olur. Ancak أسلحة ve أفراس gibi cemi kalıplarının munsarıf olması kıyasa itiraz niteliğindedir ve illetin bilinmesi bu itirazı ortadan kaldırmaktadır. İbn Cemâa'nın açıkça ifade etmediği bu illeti Raḍî el-Esterâbâdî munteha'l-cumû' sigasıyla ilgili bir kural olarak zikretmektedir. Bu siganın ilk harfinin fethalı ve üçüncü harfi elif olmalıdır. Sonrasında iki harf veya ortası sâkin üç harf bulunması gerekmektedir. مساجد ve مصابيح gibi. Bu şartlar bulunmazsa gayr-ı munsarıflıkta cemiliğin etkisi olmaz. Örneğin حُمر ve حِسان kelimeleri cemi ve sıfat özelliklerine sahip olmasına rağmen Esterâbâdî'nin zikrettiği şartlar bulunmadığı için gayr-ı munsarıf değildir. İbnu'l-Ḥâcib'in belirttiği üzere munteha'l-cumû' sigasının sonunda هاء harfi olmaması şart koşulmuştur. Raḍî ve Molla Câmî bu şartın ملائكة gibi kelimeleri cemi tanımının dışında bırakmak için eklendiğini ifade etmektedir. Çünkü kelimenin sonundaki tâ harfi lafzı müfret vezne yakınlaştırarak çoğulluk anlamını zayıflatır. Bu durumda iki illet yerine geçemez. bk. Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 107; İbn Cemâa, *Şerhu'l-Kâfiye*, 79; Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/146.

52 İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 13; İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 1/305.

53 İbnu'l-Ḥâcib, *el-Îzâh*, 1/614; Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 19; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 108.

anlaşılmalıdır. Böylece خَمْسَةَ عَشَر, سِيبَوَيْه ve نَفْطَوَيْه kelimeleri tanımın dışında kalır ve çelişki oluşmaz. İbrâhîm el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in "بَعْلَبَكَّ gibi" ifadesinin zahiren tanımın tamamlayıcısı olarak değil örnek vermek için getirildiğini belirtmektedir. Çünkü bu ifadeyi öncesine bağlayacak atıf vb. bir unsur bulunmamaktadır. "بَعْلَبَكَّ gibi" ifadesinin tanımın tamamlayıcı parçası olarak öncesine bağlanması ancak (مُمَاثِلًا لِبَعْلَبَكَّ anlamında) hal olmasıyla mümkündür. İbrâhîm el-Çârperdî, bu ifade hal anlamında olduğunda "alemiyyet olması, izafet ve isnad olmaması" kayıtlarına ihtiyaç duyulmadığını ifade etmektedir.[54]

Çârperdî'nin yukarıdaki açıklamalarının daha isabetli olduğu söylenebilir. İbnu'l-Ḥâcib'in ifadeleri muhtemel itirazları bertaraf edecek açıklıkta değildir. Zira İbnu'l-Ḥâcib'in "بَعْلَبَكَّ gibi" ibaresinin tanımın tamamlayıcı unsuru mu yoksa yalnızca bir örnek mi olduğu anlaşılamamaktadır. Söz konusu itiraz, bu ibarenin ancak Çârperdî'nin belirttiği gibi tanımın tamamlayıcı unsuru kabul edilmesi hâlinde ortadan kalkmaktadır.

3. Gayr-ı Munsarıfın Hükmü

Zemahşerî, gayr-ı munsarıf kelimenin fiile benzerliği sebebiyle cer ve tenvin almadığını, cer konumunda fethayla harekelendiğini belirtmektedir. Ancak gayr-ı munsarıf kelimeler, izafe edildiğinde veya başına elif-lâm geldiğinde ya da şiir zarureti bulunduğunda munsarıf olur. Ortası sakin harf olan ve içinde iki gayr-ı munsarıflık sebebi bulunan sülâsi kelimeler fasih Arapçaya göre munsarıftır. Çünkü sükûn, iki sebepten birine mukavemet göstererek sebebin/illetin etkisini yok etmektedir. Bu sebeple نُوح ve لُوط kelimeleri munsarıftır.[55]

İbnu'l-Ḥâcib de Zemahşerî gibi gayr-ı munsarıfın hükmünün fiile benzemesi sebebiyle kesra ve tenvin almamak olduğunu ifade etmektedir. Fiile benzemesi iki cihetten fer‘ olması sebebiyledir. Çünkü illetlerin tamamı fer‘îdir. Nitekim ‘adl ma‘dûlun anhın, vasıf mevsufun, te'nîs tezkîrin, tarif tenkîrin, ucme Arapçanın, cemi vâhidin, terkib ifrâdın, zâid olan elif ve nûn mezîd oldukları kelimenin ve fiil vezni isim vezninin fer‘idir.[56]

Raḍî el-Esterâbâdî gayr-ı munsarıfın hükmünden bahsederken İbnu'l-Ḥâcib'in "cer almamasıdır" ibaresinden kaçınarak "kesra almamasıdır" ifadesini kullanmasının sebebini açıklamaktadır. Nitekim cumhura göre gayr-ı munsarıf kelimeler mu‘rab olduğu için cer i‘râbı alabilir ve cer hali fethayladır. Aḫfeş, Müberred ve Zeccâc'a göre gayr-ı munsarıf kelime cer halinde (hafifliği sebebiyle) fetha üzere mebnîdir. Mebnîye/fiile benzerliği zayıf olduğu için mutlak olarak i‘râb alameti (tenvin) hazfedilmiştir ve sadece cer halinde mebnî yapılmıştır.[57] İbn Cemâa, İbnu'l-Ḥâcib'in "gayr-ı munsarıfın hükmü kesra ve tenvin almamasıdır" ifadesinde "sarf tenvini almamasıdır" şeklinde "sarf" kaydı eklemesi gerektiğini belirtmektedir.[58]

Gayr-ı munsarıf isimlerin hükmünü Zemahşerî "cer", İbnu'l-Ḥâcib ise "kesra" kavramını kullanarak izah etmektedir. Raḍî, İbnu'l-Ḥâcib'in kullanımının gerekçesini açıklayarak bu ifadenin doğruluğuna işaret etmektedir. Bu açıdan İbnu'l-Ḥâcib'in ifadesinin daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira Zemahşerî'nin, gayr-ı munsarıf kelimenin cer almadığını belirttikten sonra "cer konumunda fethayla harekelenmektedir" ifadesini kullanması çelişkili görünmektedir.

Gayr-ı munsarıf kelimenin şiir zarureti sebebiyle munsarıf olup olmayacağı hususunda Kûfeli ve Basralı dilciler arasında ihtilaf bulunmaktadır.[59] İbnu'l-Ḥâcib gayr-ı munsarıf isimlerin سَلَاسِلًا ve أَغْلَالًا kelimelerinde olduğu gibi zaruret veya tenasüb sebebiyle munsarıf olmalarının mümkün olduğunu belirtmektedir.[60] Burada

---

54 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 19; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 108-109.

55 Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal*, 41-42.

56 İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 12.

57 Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî ‘ale'l-Kâfiye*, 1/106.

58 İbn Cemâa, *Şerhu'l-Kâfiye*, 74.

59 Enbârî, *el-İnsâf*, 493; Gültekin, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıflar*, 93.

60 İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 12.

kastedilen gayr-ı munsarıf kelimelerin hakikî olarak munsarıf olmaları değil kesra ve tenvin alarak munsarıf hükmünde olmalarıdır. Çünkü kesra ve tenvin alması gayr-ı munsarıf ismi, illetsiz hale getirmemektedir.[61]

Raḍî el-Esterâbâdî, İbnu'l-Ḥâcib'in ifadelerini sorunlu görmektedir. İbnu'l-Ḥâcib'in gayr-ı munsarıf isimlerin zaruret halinde munsarıf olmalarının mümkün olduğunu ifade etmesi Raḍî'ye göre doğru değildir. Çünkü bu ifade İbnu'l-Ḥâcib'in gayr-ı munsarıf tanımına uygun değildir. Nitekim İbnu'l-Ḥâcib'in gayr-ı munsarıfı "dokuz illetten iki tanesini veya iki illet yerine geçen bir illeti içeren kelimeler" olarak tanımlaması, munsarıflığın "bir isimde itibar edilen iki illet veya iki illet yerine geçen illet bulunmaması" anlamında olmasını gerektirir. Ancak kelime zaruret ve tenasüb halinde illetlerden hâlî değildir. Bu sebeple Raḍî, "zaruret veya tenasüb sebebiyle gayr-ı munsarıfın hükmü ortadan kalkar" ifadesinin kullanılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü gayr-ı munsarıfın hükmü illetten kaynaklanmaktadır. Ancak Raḍî, nahivcilerin "iki sebep nedeniyle kesra ve tenvin almayan" şeklinde yaptıkları gayr-ı munsarıf tanımından sonra "zaruret sebebiyle sarfı/munsarıf olması mümkündür" ifadesinin kullanılabileceğini belirtmektedir.[62] Bu nedenle Raḍî'nin görüşü daha isabetli görünmektedir. Zira zaruret halinde illetler ortadan kalkmadığı için kelime gayr-ı munsarıf vasfını korumakta; ancak munsarıf kelimenin i'râbını almaktadır.

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in gayr-ı munsarıfın hükmünü açıklayan ifadelerine iki yönden itiraz etmektedir:[63]

I. İsmin izafet, teksir, tasğîr, nispet gibi pek çok özelliği varken İbnu'l-Ḥâcib, gayr-ı munsarıflık için neden ismin sadece kesra ve tenvin alma özelliklerini zikretti?[64]

Faḫruddîn el-Çârperdî birinci itirazla ilgili açıklama yapmaktadır. Çârperdî, tenvin ve iki illetin bulunması durumlarının çelişkili olduğunu belirtmektedir. Nitekim iki illetin bulunması, ismin fiile benzerliğine delalet ederken; tenvinin varlığı, isim ve fiil arasında benzerlik olmadığı anlamındadır. Gayr-ı munsarıf kelimenin mecrur olması/kesra alması da tenvine tabi olarak imkansızdır.[65]

II. Zaruret, bir şeyi mümkün/caiz yapmaz bilakis zorunlu/vacip hale getirir. Ancak İbnu'l-Ḥâcib "gayr-ı munsarıf isimlerin zaruret sebebiyle munsarıf olmaları mümkündür" ibaresini kullandı. Neden "vaciptir/zorunludur" ifadesini tercih etmedi?[66]

Faḫruddîn el-Çârperdî ikinci itirazla ilgili kanaatini bildirmektedir. İtirazda zikredildiği gibi zaruret, bir şeyi vacip/zorunlu kılmaktadır. Ancak Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in "vaciptir" yerine "caizdir" ifadesini tercih etmesini, يجوز ifadesinin "zaruret veya tenasüb için" ibaresine atfedilmesiyle açıklamaktadır. Çünkü bir kelimenin tenasüb sebebiyle munsarıf olması zorunlu değil mümkündür. Bu sebeple Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in (mümkün olmak, cinsi olan zorunlulukla çelişmediği için) iki kısmı kapsayacak şekilde "caizdir/mümkündür" ifadesini kullandığı belirtilerek mezkûr itirazın çürütülebileceğini ifade etmektedir.[67]

Faḫruddîn el-Çârperdî, konuyla bağlantılı olarak gayr- munsarıf bir kelimenin alemiyyet özelliklerinden soyutlanması (nekra yapılması) durumunda hükmünde değişiklik olup olmadığı hususunu irdelemektedir. Zemahşerî gayr-ı munsarıflık sebeplerinden biri alemiyyet olan isim, alemiyyet özelliklerinden soyutlandığında sebepsiz veya bir sebeple kaldığı için munsarıf olduğunu ifade etmektedir. Örneğin رُبَّ سُعَادٍ وقَطَامٍ gibi.[68] İbnu'l-

[61] Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 88.

[62] Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/101-102.

[63] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 16; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 96-97.

[64] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 16; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 96-97.

[65] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 16.

[66] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 16; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 96-97.

[67] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 16.

[68] Zemahşerî, *el-Mufaṣṣal*, 42.

Ḥâcib gayr-ı munsarıf kelimenin nekra yapılmasını alemiyyet illetinin müessir olmasını temele alarak izah etmektedir.[69] İbnu'l-Ḥâcib gayr-ı munsarıflıkta etkisi olan (müessir) alemiyyet illetine sahip gayr-ı munsarıf ismin, nekra/belirsiz yapıldığında munsarıf olduğunu ifade etmektedir. Çünkü tesir edici/müessir alemiyyetin ancak tâlı te'nîs, 'ucme, terkib, elif-nûn illetleriyle birlikte şart olarak bulunduğunu belirtmektedir. Ayrıca müessir alemiyyetin 'adl ve fiil vezni illetleriyle birlikte sebep olarak bulunduğunu ifade etmektedir. Nitekim İbnu'l-Ḥâcib'e göre 'adl ve fiil vezni zıt iki illetttir. Çünkü 'adl, sadece belirli vezinlerde gelir ve fiil vezinlerinde gelmez. Bu sebeple bir kelimede 'adl ve fiil vezni illetlerinden sadece biri bulunabilir. İbnu'l-Ḥâcib'e göre gayr-ı munsarıf kelime nekra yapıldığında sebepsiz veya bir sebeple kalır. Çünkü iki sebepten biri olan ve şart olarak bulunan alemiyyet ortadan kalktığında (alemiyyet şartına bağlı olduğu için) diğer sebep de etkisini kaybeder. Dolayısıyla kelimede gayr-ı munsarıflık için sebep/illet kalmamış olur. Alemiyyetin şart olarak bulunmadığı durumda alemiyyet ortadan kalktığında 'adl veya fiil vezni sebep olarak kalmaya devam ettiği için kelimede bir illet kalır.[70]

Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in ifadeleriyle ilgili iki itiraz dile getirmektedir:

I. "Müessir/tesir edici" kaydının bulunması, mukadder bir soruya cevap olarak zikredilen "'adl ve fiil vezni iki zıt illetlerdir" ifadesini gereksiz hale getirmektedir. Çünkü "müessir" kaydı, mukadder soruyu ortadan kaldırmaktadır.[71]

Faḫruddîn el-Çârperdî bu itirazla ilgili açıklama yapmaktadır. Çârperdî itirazda zikredilen "'adl ve fiil vezni iki zıt illetlerdir" ifadesinin mukadder soruya cevap olması durumunun mutlak olarak değil sadece bazı takdirlerde ('adl ve fiil vezninin alemiyyetten önce gelmesi takdirinde) mümkün olacağını belirtmektedir. Çünkü mukadder soru takdirinde soru soran kimse, alemiyyetin müessir olduğunu iddia edebilir veya 'adl ve fiil vezninin alemiyyetten önce bulunmasını reddedebilir. Ya da 'adl ve fiil vezni illetlerinin bir arada bulunması takdirinin imkânsız olduğunu iddia edebilir (bu takdire göre alemiyyet müessir olmalıdır). Dolayısıyla Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in "'adl ve fiil vezni iki zıt illetlerdir" ifadesinin bu tür soruları kesin olarak ortadan kaldıracak bir cevap olduğunu ifade etmektedir.[72]

II. Gayr-ı munsarıflıkta etkisi olan alemiyyet illetine sahip her gayr-ı munsarıf isim, nekra olarak geldiğinde munsarıf olmaz. Örneğin سَكْرَان gibi sonunda elif-nûn bulunan ve alem olan kelimelerin gayr-ı munsarıflığında elif-nûn ile birlikte alemiyyetin de etkisi vardır. Bu kelimeler nekra yapılsa bile gayr-ı munsarıf olmaya devam eder. Ancak İbnu'l-Ḥâcib bu konuda istisna olduğuna dair bir bilgi vermemiştir.[73]

Faḫruddîn el-Çârperdî, bu itirazla ilgili değerlendirme yaparken itirazda zikredilen şartlarda alemiyyetin tesir ettiğini kabul etmemektedir. Çünkü sonunda elif-nûn bulunan kelime فَعْلَانَة olarak müennes yapılamadığında bir yönden müenneslik eliflerine benzer ve gayr-ı munsarıflık açısından güçlü olur. Ayrıca

---

69 Raḍî el-Esterâbâdî alemiyyetin müessir olmasının, bir ismin gayr-ı munsarıf olmasında özel isimliğin etkisinin bulunması anlamına geldiğini ifade etmektedir. Ayrıca alemiyyetin müessir olmasının alemiyyetin sebep, şart veya hem sebep hem şart olması şeklinde üç durumda gerçekleştiğini belirtmektedir. Alemiyyetin sebep olması iki yerdedir. Birincisi sadece alem olarak vaz' edilmiş bir isimde 'adl illetiyle birlikte bulunmasıdır. İkincisi fiil vezniyle birlikte bulunmasıdır. Alemiyyet, elif-nûnla birlikte şart olarak bulunur. Alemiyyetin sebep ve şart olması dört yerdedir: lafzen veya takdiren sonunda tâ bulunan müenneste, a'cemî kelimede, mürekkebte ve zâid maksûr elif bulunan kelimede. Alemiyyetin müessir olmaması iki durumdadır. Birincisi; alemiyyetin sıfat sebebiyle birlikte bulunmamasıdır. İbnu'l-Ḥâcib, bu görüşü benimsemektedir. Ancak Raḍî'ye göre alemiyyet, sıfatla bir arada bulunabilir fakat bu durumda vasfa itibar edilmez. İkincisi; bir gayr-ı munsarıflık sebebiyle birlikte bulunması ve etki etmemesidir. Bu durum müenneslik elifi veya munteha'l-cumû' sigasıyla birlikte bulunmasıdır. Çünkü bu iki illet, gayr-ı munsarıflık için yeterlidir ve burada alemiyyetin etkisi yoktur. bk. Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/168-170; Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 119.

70 İbnu'l-Ḥâcib, *el-Kâfiye*, 13; İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 1/314-316; Radiyuddîn el-Esterâbâdî, *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*, 1/173; Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 121.

71 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 20; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 110.

72 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 20; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 111.

73 Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 20; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 110.

Çârperdî, itirazda ifade edilen سَكْرَان gibi kelimeler hakkında istisna olduğuna dair bir bilgi verilmediği düşüncesini hatalı görmektedir. Çünkü İbnu'l-Ḥâcib'in "Sîbeveyhi alem olan أَحْمَر konusunda Ahşef'ten farklı düşünmektedir" ifadeleri mezkûr istisnayı kapsamaktadır. Nitekim burada أَحْمَر örneğiyle asılda sıfat olup başka bir sebeple birlikte gayr-ı munsarıf olan kelimeler kastedilmekte ve سَكْرَان bu örneğin kapsamına girmektedir. Nitekim سَكْرَان nekra yapıldıktan sonra asılda sıfat olması ve sonundaki elif-nûn sebebiyle gayr-ı munsarıf olur.[74]

İbnu'l-Ḥâcib, أَحْمَر kelimesiyle ilgili ihtilafı açıklamaktadır. Aḫfeş'e göre özel isim olan bir sıfat nekra yapıldığında alemiyyet ortadan kalkar ve munsarıf olur. Sîbeveyhi alem olan ve nekra yapıldıktan sonra aslî sıfata itibar edilen أَحْمَر konusunda Aḫfeş'ten farklı düşünmektedir.[75] Sîbeveyhi'ye göre nekra yapıldıktan sonra da sıfat olmasına itibar edilir ve gayr-ı munsarıf olur. Çünkü أَسْوَد ve أَرْقَم kelimelerinde olduğu gibi أَحْمَر'in de asılda vasıf olmasına itibar edilir. Aḫfeş'e göre أَحْمَر kelimesinin gayr-ı munsarıf olmasında alemiyyetle ortadan kalkan vasıf illeti dikkate alındığı gibi حَاتِم ifadesinde de aynı duruma itibar edilmesi gerekmektedir. İbnu'l-Ḥâcib Aḫfeş'ten farklı düşünmekte ve tek bir hükümde iki zıt duruma (alemiyyet ve vasıf) itibar etmek gerektiğinden أَحْمَر konusunda zikredilen hususların حَاتِم babı için gerekli olmadığını ifade etmektedir.[76] Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in düşüncesini hatalı görmektedir. Çünkü Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in aksine iki zıt duruma itibar edilmesinin حَاتِم babına أَحْمَر ile aynı hükmün verilmesini engellemediğini belirtmektedir. Çünkü أَحْمَر ve حَاتِم kelimeleri vasıf illetine sahiptir. Ancak bu illet, kelimeler alem yapıldığında (alemiyyet ve vasfiyyet arasındaki zıtlık sebebiyle) ortadan kalkmaktadır. Bu durumda kelimelerin her ikisi için aynı hüküm verilmelidir. Daha açık bir ifadeyle vasıf illetine itibar edilerek gayr-ı munsarıf yapılmalı veya itibar edilmeyerek munsarıf yapılmalıdır. Çârperdî'ye göre iki illetin gayr-ı munsarıflıkta etkisinin olması, ikisinin birlikte bulunmasına bağlıysa alem olan أَحْمَر kelimesi nekra yapıldıktan sonra fiil vezni ve vasfa itibar edilerek gayr-ı munsarıf kabul edilmesi hatalı olur. Çünkü özel isim olması, vasfı ortadan kaldırmaktadır ve sadece fiil vezni illeti kalmaktadır. İki illetin gayr-ı munsarıflıkta etkisinin olması, ikisinin birlikte bulunmasına bağlı değilse حَاتِم kelimesinin de aynı şekilde gayr-ı munsarıf olması gerekir. Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in "حَاتِم kelimesinin gayr-ı munsarıf olmaması iki zıt duruma itibar etmeye dayanır" düşüncesi حَاتِم'in أَحْمَر ile aynı hükme sahip olmasını engellemediğini belirtmektedir. Çârperdî, iki zıt duruma itibar etmenin imkansızlığını kabul etmemektedir. Çünkü bu iki durum farklı zamanlarda bulunmaktadır. Nitekim vasıf bulunduğunda alemiyyet bulunmamakta, alemiyyet bulunduğunda vasfiyyet zail olmaktadır. Ayrıca zaruret, iki zıt duruma itibar etmeyi caiz kılmaktadır.[77]

İbnu'l-Ḥâcib, أَحْمَر ve حَاتِم kelimeleri için farklı hükümlerin söz konusu olduğunu belirtmektedir. Ancak Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in bu ayrımını doğru bulmamakta ve iki kelime için aynı şartların geçerli olduğunu ifade etmektedir. Bu açıdan Çârperdî'nin açıklamalarının daha isabetli olduğu söylenebilir. Zira İbnu'l-Ḥâcib'in أَحْمَر ve حَاتِم kelimelerin farklılığıyla ilgili açıklaması ikna edici ve yeterli görünmemektedir.

Sonuç

Bu çalışma, Faḫruddîn el-Çârperdî'nin *Hâşiye 'ale'l-Îzâh* ve *eş-Şukûk* adlı eserlerini merkeze alarak müellifin Zemahşerî ve İbnu'l-Ḥâcib'e yönelik eleştirel tutumunu ve dilsel konumunu göstermeyi amaçlamıştır. Araştırma neticesinde Çârperdî'nin İbnu'l-Ḥâcib'in eserlerini sadece şerh eden bir müellif olmadığı tespit

[74] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 20; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 111-112.

[75] Aḫfeş Sîbeveyhi'nin öğrencisi olmasına rağmen Aḫfeş'in görüşü İbnu'l-Ḥâcib'in zikrettiği kurala (nekra yapılan kelimenin munsarıf olması) daha uygun olduğu için İbnu'l-Ḥâcib, Aḫfeş'in görüşünü asıl olarak zikredip Sîbeveyhi'yi muhalif görüş beyan etmiş şekilde zikretmiştir. bk. Abdurrahmân el-Câmî, *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*, 122.

[76] İbnu'l-Ḥâcib, *Şerhu'l-mukaddimeti'l-Kâfiye*, 1/317-320.

[77] Faḫruddîn el-Çârperdî, *eş-Şukûk*, 21; İbrâhîm el-Çârperdî, *Kitâbu'l-Fukûk*, 112-113.

edilmiştir. Bu çalışma aynı zamanda Çârperdî'nin dilsel tenkit yöntemini bütüncül biçimde görünür kılarak nahiv literatüründeki özgün eleştirmen konumunu belirginleştirmiştir.

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin eleştirilerinde dilsel verilerle yetinmeyip mantık ilminin temel kurallarını da göz önünde bulundurarak mantığı nahiv ilmine dahil ettiği görülmüştür. Özellikle hükümlerin genel geçer olması, tanımların bütün fertleri kapsaması ve başka unsurları dışarıda bırakması (efradını câmi ve ağyarını mâni olması) gibi hususlarda gösterdiği hassasiyet Çârperdî'nin çalışmalarında yöntemsel bir tutarlılığa sahip olduğunu ortaya koymuştur. Müellif, İbnu'l-Ḥâcib'in gayr-ı munsarıf tanımı, illetleri ve hükümleri hakkındaki görüşlerini sistematik bir şekilde eleştiriye tâbi tutmuştur.

Makalenin ulaştığı en önemli sonuçlardan biri, Çârperdî'nin nahiv literatüründe metinler arası bağ kurma becerisidir. Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in Ebû Ali el-Fârisî gibi dilcilere yönelttiği eleştirileri analiz etmiştir. Ayrıca bu tartışmada İbnu'l-Ḥâcib'in ileri sürdüğü argümanın zayıflığına işaret etmiştir. Bununla birlikte Faḫruddîn el-Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in açıkça beyan etmediği hususları izah ederek muhtemel itirazları ortadan kaldırma çabası gütmüştür. Bu yönüyle Çârperdî'nin açıklamaları, nahiv tartışmalarının metodolojik arka planını anlamak isteyen araştırmacılar için önemli bir zemin sunmuştur. Ayrıca Çârperdî, İbnu'l-Ḥâcib'in değinmediği noktaları soru formunda vererek açıklama ihtiyacı hissetmiştir. Çârperdî'nin bu çabası ele alınan konunun ayrıntılı bir şekilde incelenmesi ve daha iyi anlaşılmasını sağlamıştır. Ayrıca nahiv meselelerinin mantıksal bir zemine oturtulması noktasında literatüre önemli bir katkı sunmuştur.

Faḫruddîn el-Çârperdî'nin, İbnu'l-Ḥâcib'in görüşlerine karşı kimi zaman sadece müstedil (itiraz eden) kimi zaman hem müstedil (itiraz eden) hem de mâni (itiraza cevap veren) konumunda olduğu görülmüştür. Çârperdî, hakîkî 'adl tanımı ve fiil veznine itibar etmenin şartı gibi konularda müstedil vasfıyla İbnu'l-Ḥâcib'i eleştirmesine rağmen gayr-ı munsarıf tanımında dile getirdiği itirazla ilgili değerlendirme yaparak İbnu'l-Ḥâcib'i savunduğu tespit edilmiştir. Bu durum, Faḫruddîn el-Çârperdî ile İbnu'l-Ḥâcib arasındaki görüş farklılıklarının muhtelif bir nahiv ekolü oluşturacak nitelikte olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte Çârperdî'nin dile getirdiği itirazlar ve kullandığı mantıksal çözümlemeler onun müteahhir nahivciler arasındaki belirgin konumunu göstermiştir. Ayrıca Çârperdî'nin tenkit yöntemi, özellikle geç dönem nahiv geleneğini anlamak açısından incelemeye değer görülmüştür.

Etik Kurul İzni: Bu çalışma etik kurul izni gerektirmeyen nitelikte olup kullanılan veriler literatür taraması/yayınlanmış kaynaklar üzerinden elde edilmiştir. Çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Ethics Committee Permission: This study does not require ethics committee approval, and the data used was obtained from literature review/published sources. It is stated that scientific and ethical principles were followed during the preparation of the study and the statement used is stated in the bibliography in all reports.

Yapay Zeka Etik Beyanı: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde yapay zeka tabanlı herhangi bir araç veya uygulama kullanılmamıştır. Çalışmanın tüm içeriği, yazar tarafından bilimsel araştırma yöntemleri ve akademik etik ilkelere uygun şekilde üretilmiştir.

Artificial Intelligence Ethical Statement: No artificial intelligence-based tools or applications were used in the preparation of this study. All content of the study was produced by the author in accordance with scientific research methods and academic ethical principles.

Yazar Katkı Oranları | Author Contribution Rates

**Araştırmanın Tasarımı	Conceptualization:**	Yazar	Author-1 (%90) – Yazar	Author-2 (%10)
**Veri Toplanması	Data Curation:**	Yazar	Author-1 (%90) – Yazar	Author-2 (%10)
**Araştırma -Veri Analizi-Doğrulama	Investigation-Analysis-Validat:**	Yazar	Author-1 (%90) – Yazar	Author-2 (%10)
**Makalenin Yazımı	Writing:**	Yazar	Author-1 (%90) – Yazar	Author-2 (%10)
**Metnin Tashihi ve Geliştirilmesi	Writing – Review & Editing:**	Yazar	Author-1 (%90) – Yazar	Author-2 (%10)

Kaynakça

Ateş, Mahmut. *Kur'ân'da Gayr-ı Munsarıf İsimler*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Bilin, Abdullah. *Çârperdî Bibliyografyası*. Ankara: İksad Yayınevi, 2020.

Câmî, Abdurrahman. *el-Fevâidu'z-zıyâiyye*. İstanbul: Şifa Yayınevi, 2015.

Çârperdî, İbrâhîm. *Kitâbu'l-Fukûk fî şerhi'ş-Şukûk*. nşr. Abdullah Bilin. *İbrahim el-Çarperdî ve Kitâbü'l-fükûk fî şerhi'ş-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Çârperdî, Faḫruddîn. *eş-Şukûk*. nşr. Abdullah Bilin. *İbrahim el-Çarperdî ve Kitâbü'l-fükûk fî şerhi'ş-Şükûk Adlı Eserinin Tahkiki ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Çârperdî, Faḫruddîn, *Tetimmetü'l-Keşşâf*. thk. Ziyâüddin el-Kaliş – Muhammed İmâd el-Nabulsî. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), 2024.

Çıkar, Mehmet Şirin. *Nahivciler ile Mantıkçılar Arasındaki Tartışmalar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2017.

Durmuş, İsmail. "Nahiv". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/300-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.

Enbârî, Ebu'l-Berakât. *Esrâru'l-'Arabiyye*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Erkam, 1999.

Esterâbâdî, Radiyuddîn. *Şerḥu'r-Raḍî 'ale'l-Kâfiye*. Bingazi: Menşûrâtu Câmi'ati Kâryunûs, 1996.

Eşmûnî, Nûruddîn Alî b. Muhammed. *Şerhu'l-Eşmûnî 'ala Elfiyye İbn Mâlik*. Beyrut-Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1998.

Fârisî, Ebû Ali. *el-Mesâilu'l-mensûra*. b.y.: Dâr 'Ammâr li'n-neşr ve't-tevzî', 2004.

Ökkeş General, *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıf*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Gültekin, Aladdin. "Arap Gramerinde Gayr-ı Munsarıf Kelimelerin Cümle İçinde Farklı Kullanımları". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2017), 193-216.

Gültekin, Aladdin. *Arap Dilinde Gayr-ı Munsarıflar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.

İbn Cemâa, Bedreddin. *Şerhu Kâfiyeti İbni'l-Ḥâcib*. thk. Muhammed Dâvud. Kahire: Dâru'l-Menâr, ts.

İbn Ebî Şeybe. *el-Musannef*. Riyâd: Mektebetu'r-Ruşd, 1989.

İbn Mücâhid, Ebubekir. *es-Seb'a fi'l-kırâât*. Mısır: Dâru'l-Me'ârif, 1979.

İbnu'l-Ḥâcib, Ebû 'Amr Osman b. Ömer. *el-Îzâh fî şerhi'l-Mufaṣṣal*. Irak: İhyâu't-türâsi'l-İslâmî, 1982.

İbnu'l-Ḥâcib, Ebû 'Amr Osman b. Ömer. *el-Kâfiye fî 'ilmi'n-nahv*. Kahire: Mektebetu'l-Âdâb, ts.

İbnu'l-Ḥâcib, Ebû 'Amr Osman b. Ömer. *Şerhu'l-Mukaddimeti'l-Kâfiye fî 'ilmi'l-i'râb*. thk. Cemâl 'Abdu'l-'Âtî. Riyad: Mektebetu Nezâr, 1997.

İbnu'l-Ḥâcib, Ebû 'Amr Osman b. Ömer. *Şerhu'l-Vâfiye fî nazmu'l-Kâfiye*. thk. Mûsâ Binây el-Alîlî. Necef: Matbaatu'l-Ârâb, 1980.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed. *Lisânu'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâr Sâdır, ts.

Kılıç, Hulusi. "el-Kâfiye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 24/153-154. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.

Kılıç, Hulusi. "Sarf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 36/136-137. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.

Kişmir, Abdulkadir. "Gayr-ı Munsarıf İsimlerde Kıyasın Rolü". *Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14 (2018), 79-102.

Özkanlı, Zeynep. *Sîbeveyhi'nin el-Kitâb Adlı Eserine Göre Munsarıf ve Gayr-ı Munsarıf Konuları*. Ankara: Gece Kitaplığı, 2020.

Sîbeveyhi, Ebû Bişr. *el-Kitâb*. 5 Cilt. b.y.: 'Âlemu'l-Kutub, 1983.

Süyûtî, Celâlüddîn Abdurrahmân. *Cem'u'l-cevâmi'*. 25 Cilt. Kahire: el-Ezheru'ş-Şerîf, 2005.

Zebîdî, Murtazâ. *Tâcu'l-'arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. Kuveyt: Vizâratu'l-İrşâd ve'l-Enbâ, 2001.

Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer. *el-Mufaṣṣal fî 'ilmi'l-'arabiyye*. Amman: Dâru 'Ammâr li'n-neşr ve't-tevzî', 2004.